

MAGYAR KISEBBSÉGEK HUMÁN ERŐFORRÁSAI A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

FÁBRI GYÖRGY – HORVÁTH TAMÁS

Befektetői igények és szakképzettségi realitás a Kárpát-medencében

Gazdaságfejlesztési koncepció és képzési stratégia a szomszédos országok magyar közösségei számára – még néhány évvel ezelőtt is külön vizsgálatok tárgya lett volna ez a két kérdés. Mostanra azonban az oktatás és gazdaság világa közötti kapcsolatok olyannyira szorossá váltak, hogy éppen a szétválasztás volna értelmetlen. A jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás elméleti és empirikus része egyaránt azt mutatja: mindez nem csupán a fejlett világ tendenciája, hanem a kelet-közép-európai régióban ugyanúgy napi ügy és kihívás. Természetesen az itteni, versenyképességüket erősíteni ösztönzött vállalkozások és a gazdasági igényekre reagálni kénytelen képző intézmények számára ez jelenleg inkább csak megoldandó feladat, mintsem kiépült működési mód.

Elemzésünk tehát a szomszédos országokban élő kisebbségi magyarok oktatási igényeinek egy eddig nem vizsgált feltételrendszerét tárja fel. Általában ugyanis a határon túli magyarság anyanyelvi képzésének kulturális és identitás-politikai tényezőit szokás hangsúlyozni. Mi ezeknek az elengedhetetlenül fontos szemléleti kereteknek a felhasználásával *arra kérdezzük rá, hogy a magyar oktatás miképpen értelmezhető a képzés gyakorlati közegében.* Vagyis, a munkaerőpiac és általában az oktatás felhasználói szférája hogyan értékeli a speciálisan magyar képzéseket? Tovább árnyalja a képet, hogy célzottan a magyarországi tőkeexportőrök szemszögéből vizsgáljuk a képzések munkaerőpiaci értékét, a középfokú és felsőoktatási szakképző intézmények szolgáltatásait.

A kutatás módszertana részint az empirikus szociológia eszköztárát használta – azonban a kérdések sajátossága miatt elméleti háttérmunkát is

tartalmaz. Ugyanis a felhasználói szféra és az oktatás kapcsolatrendszere az elmúlt évtizedben lényegileg átalakult, ami világszerte új szemléletet hozott az oktatási rendszerek kutatásába, értelmezésébe. Ezt a szaktudományos paradigmaváltást a kutatás elméleti megfontolásainak és módszertani megalapozásának kidolgozásában elkerülhetetlenül érvényesítenünk kellett. Enélkül szakmailag üres általánosságokon túl ma már nem sokat lehet mondani a képzésről – de gyakorlati okok is erre ösztönöznek. Kutatásunk végeredménye ugyanis nem pusztán egy elvont leírás: olyan együttgondolkodás tényezőjeként fogalmazzuk meg tapasztalatainkat, amely szándékaink szerint előrelendítheti a határon túli magyar oktatásról zajló diskurzust mind a szomszéd országok politikai-oktatáspolitikai elitjében, mind a magyar nemzetpolitika fórumain. Ehhez azonban célszerű előítéletektől, mögöttes ideológiai és történeti motívumoktól kevésbé megterhelt érveléseket is alkalmazni – márpedig a felhasználók közegeben értelmezett képzés módszertani és elméleti oldalról egyaránt kellően szaktudományos és interkulturális megközelítést jelent.

I. MÓDSZERTANI HÁTTÉR

A fejlett világ oktatáspolitikai gondolkodásában évtizedes viták, elméleti és gyakorlati útkeresések vezettek a felhasználói szféra szempontjainak kiemelt érvényesítésének paradigmájához. Kelet-Közép-Európában ezt a hiányzó elméleti nyitottságot sokkolóan pótolta a kilencvenes évek elején nyílttá vált gazdasági összeomlás.

Azok az interjúk, amelyeket kutatásunk¹ során a szakképző intézményekben készítettünk, érzékletesen dokumentálják ezt a váltást. A korábban többnyire hagyományos ipari struktúrára épült közép- és felsőfokú képző helyek képviselői mindenütt beszámoltak az ilyen irányú törekvésekről. Az interjúk (megfelelő nyilvántartási bázis híján) ugyan nem tekinthetők szociológiai értelemben reprezentatív mintának, azonban számosságuk kellő mértékben alátámasztja, hogy nincsenek ilyen rendszerek, általánosan elterjedt megoldások, illetve elegendően sokszínű példákkal és esetleírásokkal mutatja meg a próbálkozások formáit, sikerességükkel és kudarcaikkal együtt. Ugyanezzel a módszertani értelmezéssel kapunk kevésbé derűs képet a magyar érdekeltsgű gazdálkodói kör képzési affinitásának hiányáról. A vállalkozások menedzsmentje számára az oktatás még mindig távoli, az érdeklődési körön kívül eső területnek mutatkozik.

¹

Ezeknek a folyamatoknak az értelmezéséhez mind az adott régiók gazdaság-szociológiai helyzetét, mind a munkaerőpiaci szempontok általános sajátosságait figyelembe vettük. Tájékoztató beszélgetéseket folytattunk a határon túli vállalkozásokat segítő szervezetek vezetőivel, illetve elemző szakemberekkel is.

A kutatás megvalósítását döntő mértékben meghatározta, hogy olyan kérdésekre kereste a választ, amelyek alapjaiban érintik a képzési rendszer szerveződési logikáját, definícióját. Ezért nem pusztán módszertani szempontból volt szükséges az elméleti szakirodalom feldolgozása, hanem ebből érdemi válaszokat fogalmaztunk meg a gazdasági-felhasználói környezet és képzési átalakulások kapcsolatának kérdéseire. Ezt az elméleti innováció igénybe véve tudtuk célirányosan áttekinteni négy környező ország (Románia, Ukrajna, Szlovákia, Szerbia) gazdaság-szociológiai és oktatási viszonyait, aminek nyomán már célirányosan megfogalmazhatóak voltak az empirikus felmérés szempontjai. Ez a megközelítés alkalmasnak bizonyult a felhasználókkal készített interjúk feldolgozása után a fentebb vázolt újszerű és gyakorlati érvelés megalapozására, hitelesítésére és érvényesítésére.

A gazdaság és képzés, felsőoktatás kapcsolatának vizsgálatakor a legfontosabb sajátosság, ami alapjaiban határozza meg a feldolgozás szempontjait és eszközrendszerét, az a kérdéskör újdonsága. Ugyanis nem egy lezárt, letisztult jelenségréől van szó, hanem e két szféra találkozása, egymáshoz való viszonyának formálódása *in statu nascendi* áll előttünk. Vagyis még a legfejlettebb országokban is most formálódnak a gazdasági környezet szempontjait érvényesítő mechanizmusok s ezek szerveződési-tartalmi következményei. Ennek következtében inkább a fő tendenciák és nem a letisztult standardok vehetők figyelembe.

Az is egyértelművé vált, hogy itt egy olyan folyamatról van szó, amelyben mind a gazdálkodóknak, mind a képző intézményeknek sok belső akadályt leküzdvé kell egymás irányába az első lépéseket megtenniük. Ezért kutatásunknak nem kritikainak, sokkal inkább segítő jellegűnek kell lennie. Vagyis, nem

A kutatás a Márton Áron Szakkollégium és a Pro Professione Kht közreműködésében zajlott. További magyarországi szakmai közreműködő intézmény: Universitas Press Képzési és Tudományos Információs Ügynökség. A mélyinterjúk és kérdőíves adatfelvétel a következő határon túli kutató műhelyek végezték: Fórum Társadalomtudományi Intézet (Szlovákia), Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (Ukrajna), KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (Románia), Magyarországi Kutató Tudományos Társaság (Jugoszlávia). A kutatást az Apáczai Közalapítvány a Határon Túli Magyar Oktatásért támogatta.

a számonkérés attitűdjével fordulunk a két szféra felé, hanem az információ-cserét kell segítenünk a vizsgálat során.

Ennek a kutatási attitűd-választásnak konkrét következménye, hogy mind a felhasználói kör, mind a képzési szféra jelenségeit belülről megértve dolgozzuk fel. Az érveket és érdekeket-értékeket mindkét intézményi kör számára először saját logikája szerint tárjuk fel és mutatjuk be. Ezután kerülhet sor azoknak az új elemeknek a megfogalmazására, amelyek a kapcsolatok kibontakoztatása során elkerülhetetlenül be kell épüljenek a jelenlegi működési mechanizmusok átalakulásába.

II. AZ OKTATÁS-GAZDASÁG KAPCSOLATOK ELMÉLETI HÁTTERE

1. A nemzetközi szakirodalom tapasztalatai

A képzési tendenciák világszerte egyértelműen a felhasználói környezet (gazdaság, munkaadók, önkormányzatok, régiók) szerepének jelentős növekedéséről tanúskodnak. Ez mind a képző intézmények irányításának, stratégiai vezetésének és tervezésének, finanszírozásának területén, mind a képzési tartalmak kialakulásában érvényesül. A folyamat közvetlen szervezeti és tartalmi konzekvenciái szorosan összefüggnek egymással. Például az egyetemek-főiskolák irányításában azért vesznek részt a felhasználók képviselői, hogy a tantervekben érvényesítsék igényeiket, illetve, hogy a diákok szakmai gyakorlati lehetőségeit a tantervekhez igazítsák.

A központi-állami források aránya mindenütt visszaszorulóban van, amit az ilyen kapcsolati hálók kiaknázása és a felsőoktatási intézmények innovációs, illetve bevételtermelő aktivitása pótol. Ehhez hozzájárulnak azok a központi alapok is, amelyek finansiális eszközökkel (adójóváírás, pályázatok) ösztönzik a cégek oktatási és fejlesztési szerepvállalását.

Újraformálódik az oktatási intézmények megítélésének szempont-rendszere. Egyre inkább meghatározóvá válik ebben a regionális és ágazati teljesítmény, aminek megítélésében természetesen megnő a felhasználók véleményalkotásának jelentősége. Külön hangsúlyozandó az élethosszig tanulás általánossá válásának fejleménye. Ez az egy életszakaszra és életter-
re korlátozódó felsőfokú képzés helyett a folyamatos és széles körben elérhető, mobil képzési szolgáltatás igényének való megfelelést követeli meg az oktatási rendszertől.

Mindezek alapján ma az Egyesült Államokban, és kisebb mértékben Nyugat-Európában is, a kutatók, politikai tanácsadók és intézményvezetők a felsőoktatás és a tágabb társadalom, s ezen belül a gazdasági szervezetek viszonyának átfogó újrarendelését szorgalmazzák. Ennek alternatívája, amint azt a sok helyütt idézett futurológus, Peter Drucker állította a Forbes magazinnak még 1997-ben adott interjújában, hogy a felsőoktatási intézményeknek nem lesz helyük a „jövőben”, feladatukat decentralizált, skill-orientált tanfolyamok veszik majd át, amelyek közvetlenül táplálják a munkaerőpiacot.

Nyilvánvaló, hogy a hagyományos kutatóegyetem funkcióit és finanszírozását kétfelől is kikezdté az idő: egyfelől változni látszanak a munkaerőpiaci igények, másfelől tarthatatlannak tűnik, még az egyre növekvő tandíjak mellett is, az egyetemi oktatás további finanszírozása, legyen szó állami vagy magánegyetemről.

Az egyetemek az euro-atlanti kultúra leghosszabb múltú, legtartósabb intézményei közé tartoznak, és még a piaci nyomásra érzékenyebb országokban is notóriusan nehezen mozdulnak. Az újfajta megközelítések azonban nem elégednek meg azzal, hogy – fenntartva az oktató- és intézmény-centrikus gondolkodást – megnézik, miként lehetne az egyetem „egyéb” jellemzőit, például a felvételi arányszámokat, az oktatói óraterhelést vagy a tandíjat úgy megváltoztatni, hogy az egyetem intézménye és eszméje ne csorbuljon. Ellenkezőleg, a felsőoktatás „ökológiájának” (Berdahl, Altbach, Gumpert, 1999), a „tudásipar” (James D. Duderstadt in: Hirsch és Weber, 1999, 1. fejezet) gazdasági elemzésére van szükség. A felsőoktatásnak alkalmazkodnia kell új környezetéhez, s ha el akarja kerülni, hogy multinacionális vállalatok vegyék át a helyét egy háromezilliárd dollárosra becsült globális piacon, lépnie kell, akár a hagyományos intézmény-elvű identitás feladása árán, az autonómia elvének újrafogalmazásával.

Ennek az ártértékelésnek, amit a „tudásökológia” terminus alkalmazása fejez ki, kiindulópontja az általunk áttekintett irodalomban szinte mindig a „tanuló társadalom” modellje. A „tanuló társadalom” tagjai újra és újra belépnek a tudásiparba, hogy újabb készségeket és szakismereteket szerezzenek, így egyes becslések szerint (Duderstadt, i.m.) a huszonegyedik század első évtizedeiben a diáknépesség felét már dolgozó felnőttek alkothatják, akik tovább-, át- vagy újraképzéséért a legkülönbözőbb gazdasági szereplők fizetnek, az alkalmazóktól az államon át a munkavállalóig. Az egyetem a maga kapacitásait szolgáltatással alakítja, s úgy jelenik meg szereplőként az oktatási piacon, hogy igyekszik kompetitív hátrányait – például az egyetemi autonómia elvéből

adódó vezetési és szervezeti nehézkességet – leküzdeni. A jelszó itt az „outsourcing”: együttműködés olyan gazdasági szereplőkkel, amelyek az egyetem presztízse és hagyományai által fémjelzett tartalmat „processzálják” és „értékesítik” az oktatási piacon – például megvásárolják a tananyagok szerzői jogait, közvetítő szerepet töltenek be a távoktatási piacon, különösen az internetes oktatásban, vagy finanszírozóként vesznek részt az átképzés költségeinek fedezésében vagy az egyetem által folytatott kutatásokban.

További problémákat vet fel a diákcentrikus, szolgáltató jellegű egyetem gondolata a kontinentális európai hagyományú, különösen pedig annak konzervatívabb vonulatában évtizedekre megrekedt kelet-európai felsőoktatásban. Mi lenne a minőséggel? A kutató szabadságával? Az igazság presztízszével? Egyetlen kormányzat sem fordulhat szembe az egyetemi oktatás kiszélesítésével – mondhatjuk persze azt is, hogy eltömegesítésével –, hiszen a munkaerőpiacon a „középosztályi” címkét kiérdemlő pozíciók ma már többnyire felsőoktatási végzettséghez, vagy azzal egyenértékű tudáshoz vannak kötve.

E tekintetben az európai, s különösen a francia vagy a német állam által működtetett felsőoktatási rendszerek éppúgy lépéshátrányban vannak, mint Magyarország és Kelet-Európa – míg az angolszász országokban az *endowment*ből gazdálkodó, privát vagy alapítványi egyetemnek és a különböző vegyes oktatási formáknak nagy hagyományai vannak. A tizenkilencedik század végén az amerikai egyetemek kétségbeesetten próbálták utolérni a német kutatóegyetem elérhetetlennek tűnő ideálját, most azonban sokak szerint (ld. pl. Harold M. Williams, in: Hirsch és Weber, Part II.) megfordulni látszik a tendencia. Az államilag fenntartott rendszerek aligha viselnek el egy olyan növekedési pályát, amelynek során az egy főre vetített költségek 30 százalékkal, s a diákok száma nagyjából ugyanennyivel nőhet egy évtizeden belül (Williams, i.m.). A rendszert „termelékenyebbé” kell tenni – de hogyan?

Werner Z. Hirsch az általa szerkesztett kötetben néhány amerikai kísérletről számol be, amelyek a hagyományos, „elsőgenerációs” finanszírozási technikák helyett – állami és magánadományok – „másodgenerációs” technikákat igyekeznek kiaknázni. E másodgenerációs technikák szinte mindig az egyetem és a piac, az ismeretek forrásai és felhasználói közti együttműködésen alapulnak. Egy 173 kutatóegyetemet átfogó 1996-os kutatás szerint például az egyetemek kutatási költségvetésüknek mintegy negyedét (597 milliárd dollárt) licenstdíjából és találmányok patentjeiből szedték össze, s ez az öt évvel korábbi költségvetéshez képest 167 százalékos emelkedést jelent.

Közvetlen kapcsolat is létrejött ipari vállalatok és egyetemek között, például a CONNECT program a Kaliforniai Egyetem San Diego-I campusán, amelynek keretében az egyetem új csúcstechnológiai vállalkozásokat támogatott meg kutatással és egyéb segítséggel. A program mintegy 120 új vállalatot, 15.000 új munkahelyet, az egyetemnek pedig évi 2 milliárd dolláros bevételt hozott (Hirsch, i.m.).

Az egyetemek természetesen joggal tartanak attól, hogy az állami túlszabályozás Kharübdiszétől menekülve az azonnal realizálható nyereséget követelő ipari vállalatok Szkhüllájának ölében köthetnek ki. Hirsch szerint azonban a páatens- és licenzsjogok megfelelő szabályozása, valamint az oktatók és kutatók szerzői jogainak átgondolása révén kialakítható az a belső szerkezet, amely a piaci partnerek felé a kompetitív vállalat arcát mutatja, befelé azonban védelmezi saját szabadságát és sajátos küldetését. Ennek legjobb módja talán specializált közvetítő szervezetek felállítása, miközben az egyetem a maga komótos és nem túl piackonform módján halad, szellemi termékeinek értékesítését és hasznosítását általa felállított szolgáltató vállalatokra és beruházási alapokra bízva, amelyek élére harcedzett menedzsereket állít.

2. Elméleti következtetések

a) gazdasági változások – képzési átalakulás

A fejlett világ oktatási rendszereinek mostani átalakulása egybeesik a változó világgazdaság új tendenciáinak formálódásával. Ezek hatásai elsősorban a képzési elvárások átalakulásban és a felsőoktatási intézmények esetében a felhasználók számára való kutatási-szolgáltató funkció erősödésében jelennek meg.

A munkaerőpiac legfontosabb fejleménye a nemzetközivé válás. Ez nem csak a multinacionális cégek korlátlan nemzetközi mobilitású vezető munkatársaira hat közvetlenül, hanem következményeiben végiggyűrűzik a teljes munkaerő-vertikumon. Standardizálódnak a követelmények, az elvárások, egységesül a munkakultúra. Egyáltalában: a termelési kultúra szerepe felértékelődik, ami a képzettség szakíránya mellett annak általános kulturális elemeit is előtérbe hozza.

A politikai-társadalmi közeg kiegyensúlyozottsága elsődlegessé válik a töke-mozgásban. Ez különösen azért fontos szempont, mert a szellemi hozzáadott érték termelése átlépi a nemzeti határokat, vagyis az innovációs és az ehhez szintén kötődő termelési kulturális igények általános követelménnyé válnak.

A munkahelyek nagy többsége új igényeket fogalmaz meg a szaktudások területén is. Elsősorban gyakorlatias és rugalmas tudáselemeket igényel a termelés, azonban ez nem jelenti a szűk munkafolyamatokra fókuszáló képzettségek előtérbe kerülését. Ugyanis általánossá válik a folyamatos átképzési igény, amihez nem pusztán egy praktikus célra irányult készség, hanem elsősorban tanulási-elsajátítási alkalmasság és a tanulásra való képzettség szükséges. Ez a felsőfokú oktatásban a diploma iránti elvárások módosulását is magával hozta, megnőtt ugyanis az általános képzési tartalmak szerepe.

A munkaerőpiacon belüli változás emellett a diplomások versenylőnyének növekedése. A munkanélküliségi és különösen mobilitási statisztikák egyértelműen a felsőfokú képzés értékének emelkedését mutatják, ami tovább erősíti a fiatalok képzési igényének növekedését.

A felsőfokú oktatás intézményei és elsősorban az egyetemek azonban nem pusztán a munkaerőpiacon keresztül kötődnek szorosabban a gazdasághoz. A termékekben egyre nagyobb arányt kitevő szellemi hozzáadott érték az innovációs igényeket növeli. Ezt a megnövekedett keresletet Nyugat-Európában a felsőoktatási kutatóhelyek jól használták ki, technológiai fejlesztő helyként jutottak kiegészítő forrásokhoz és szakmai impulzusokhoz. Bekapcsolódásuk a gazdasági innovációba ugyanakkor megváltoztatta intézményi működésüket, közelebb vitte azt a versenyszféra menedzsmentjének kultúrájához.

b) változó felsőoktatási működés a felhasználói közeg tükrében

Az európai egyetemnek, mint kulturális és társadalmi jelenségnek a története időről-időre magával hozta a praktikus tudás és elméleti képzés viszonyának változásait. A kora-középkor, tehát a klasszikus egyetemi modell kialakulása is a gyakorlati igények (kancelláriák, dokumentációk) és a teológiai-filozófiai ismeretek viszonyrendszerében történt. Az erős tudományos-értelmiségi lobbik kiegyezése az állami elvárásokkal és ehhez rendelve a kutatás öntörvényűségét garantáló források megszerzése a humboldt-i napoleoni egyetemi modellben mindegyik egy kikristályosodott megoldást hozott, ami az elmúlt évtizedben látszik felbomlani.

Ezzel együtt jár az is, hogy a felsőoktatás társadalmi funkciói közül a kulturális jelleg csökken a tudástőkét adóhoz képest. Ugyanakkor a nemzeti funkció a nemzetköziesedés hatására átalakul, vagyis a felsőoktatás produktuma számára kínáló versenyteret részben nemzetközivé válik. Ez kiterjed a hallgatói rekrutációs bázisra, erőteljesebben az oktatói mobilitásra, de mindenekelőtt a szakmai kánonok viharos gyorsaságú szétterjedésére

a kutatási kooperációk és kizárólagos primátusra jutott nemzetközi értékelési szempontok következtében. Mindezt erősíti a pályázati források ugyancsak nemzetközi kiterjedése, elsősorban az uniós programokban.

Ezt a folyamatot erősítette, hogy az egyetemek és az oktatók finanszírozásában csökken az állami felelősségvállalás, ezzel pedig a nemzetállami korlátozás is. A finanszírozás kedvezményezettjeinek megoszlása is módosult: az egyes elitcsoportok érdekérvényesítő erejének súlypont-eltolódása, a szakterületi presztízsek elmozdulása átstrukturálta a finanszírozást. És ezen a ponton megintcsak közvetlenül a felhasználók szempontjainak megjelenését tapasztaljuk: a szakmai érdekcsoportok, közösségek horizontálisan járnak át az állami és gazdasági döntéshozatal, a nyilvánosság és az egyetemi szféra intézményeit.

c) az együttműködések következményei

Mindez alapjaiban érintett felsőoktatási szerveződési elveket. Elsőként átértékelődött az intézményi autonómia. Ez korábban az állammal szemben fogalmazódott meg progresszív eszmeként; mára retrográddá vált a gazdasággal, a felhasználókkal, a hallgatókkal és családjaikkal szembeni privilégiumörzés formájában. (A probléma különösen ott összetett, amikor felhasználói igényeket az állam közvetít...)

A belső működés sem maradt érintetlenül: az intézményi döntési központok eltolódása, tanszékek-intézetek felértékelődése következett be a nagyfokú külső finanszírozás miatt, ami alapvetően a konkrét kutató-oktató helynek szólt. Mindezt nem lehetett a régi intézményvezetési módszerekkel kezelni. Az egyetemi menedzsment funkciói megváltoztak, a tudományos reprezentáció mellé legalábbis egyenrangúan felnőtt a gazdasági-társadalmi érdekek és kapcsolatok közötti menedzselés, valamint az intézmény menedzsment-jellegű átszervezése is. Mindezt indokolja az intézményi struktúra megváltozása is. Új képzési formák jelennek meg, a távtanulással és rövid idejű képzéssel pedig más oktatói-szervezési követelmények járnak együtt. Az intézményeket vezető grémiumokban, fontos bizottságokban felkért képviselőik révén a regionális és ágazati szereplők is megjelennek, részt vesznek a felügyeletben és a vezetésben.

III. MAGYAR NYELVŰ KÉPZÉS ÉS A HATÁRON TÚLI MAGYAR VÁLLALKOZÁSOK HUMÁN ERŐFORRÁS-FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA

1. *Általános tendenciák*

A régió munkaerőpiaci tendenciái az ismert gazdasági körülmények (késlekedő privatizáció, fokozódó lemaradás, politikai bizonytalanságok, a rendezett piaci viszonyok és intézményrendszer hiánya) miatt az elmúlt évtizedben nem mutattak javuló irányba. Összességében megállapítható, hogy a képzettség természetesen ezekben az országokban is esélynövelő tényező, de a piacgazdasági értelemben vett munkaerőpiaci mozgástér jóval korlátozottabb.

Ennek következtében a munkaerőpiacon a képzettségek szakmai tartalma önmagában alig érvényesülő értékképző tényező. A rejtett vagy ki nem mutatott munkanélküliség, a jelentős cégek fennmaradt mesterséges életben tartása már önmagában is fellazítja a képzéssel szembeni elvárásokat. Ehhez járul a szakképesítéseknek megfelelő munkakörökben érdemi elhelyezkedési eséllyel nem bíró szakemberek negatív tapasztalata.

Az információs horizont kitágulásával a magasan képzett értelmiségiek igény szintje nem a hazai standardokból, hanem a nemzetközi lehetőségekből indul ki. Ezért az elsődleges perspektíva ezekben az országokban is a multinacionális gazdasági egységek körébe való bekerülés. A tőkeinvestíció alacsonyabb mértéke miatt erre kicsi az esély, így jellemző a gazdasági emigráció.

A képzettségi elvárások területén még nem dőlt el, hogy a magasabb hozzáadott szellemi értékű termelés vagy a bedolgozói szintű alacsonyabb kvalifikáltság lesz a jellemző. Mutatkoznak ugyanis jelek a túlképzettségre, a munkaerőpiac diplomásokkal szembeni felvevőképességének szűkösére is. Ez közvetlenül hat a szakképzésre is, hiszen egy ilyen helyzetben a diplomás és középfokú végzettségűek között ugyanazon a terepen jelenik meg a konkurencia.

2. *Az empirikus kutatás általános tapasztalatai*

a) a képző intézmények az új gazdasági helyzetben

A szakképző intézmények mögül eltűntek a támogatói háttérrel, valamint a végzettek számára ágazati és regionális felvevőbizist jelentő vállalatok. A képzési profil kényszerű átgondolása ezért a piac igényeit gyorsan bevitte az iskolába – elsősorban azzal, hogy a hagyományos ipari szakmák helyett

a humánszolgáltató szakok felé fordulnak, valamint bevezették az informatikai és közgazdasági képzést. Ez azonban sok esetben azt eredményezte, hogy a képzés képzeletbeli ingája átlendült a másik oldalra, így ma már hiány van az ipari szakmunkásokban. A reagálás másik útja az volt, hogy a korábban adminisztratív úton megszüntetett szakokat újraindítva olyannyira csak erre koncentráltak, hogy nem vezettek be semmilyen újítást a képzési rendszerben („intézményi rehabilitáció”). Így mostanra már jelentős hátrányba kerültek.

Az adott helyi közösség általában elismeri a törekvéseiket, persze az adott régióban elfoglalt presztízst éppen úgy befolyásolja a felvételi arányszám és a technikai felszereltség, mint az örökölt múlt. A szakképző intézmények számára nem lehet közömbös, hogyan vélekednek a gyerekeik szaktudásáról – és ezáltal az iskolában folyó szakképzési-pedagógiai munkáról – a helyi cégek és vállalkozások. Erről nem szívesen nyilatkoztak az intézmények vezetői, de akad olyan igazgató, aki tudatosan igyekszik megismerni a potenciális munkáltatók véleményét. Ugyanígy azt is vizsgálják, hogyan ítélik meg a gyerekek az egyes szakmákat. Romániában mindezt segítheti az elfogadott „humán források nemzeti fejlesztésének stratégiája”, aminek nyomán a jövőben várhatóan még jobban közeledni fognak a munkaerőpiac által várt és az iskolák által nyújtott szakmák formai és tartalmi elemei.

Az iskolák természetesen érzékelik a szülői igényeket, ám mivel itt elvileg összefut a szülői és a munkaadói igény is, látják a kettő között feszülő ellentmondásokat. Ez részben arról szól, hogy nincsenek olyan nagyobb cégek, amelyek felszívják az adott szakmában kiképzett munkaerőt, másrészt pedig arra enged következtetni, hogy családi vállalkozásokba kerülve ezek a fiatalok igen gyorsan egymás konkurenciái lesznek, ráadásul sokszor olyan helyen, amely ennél szűkebb kereslettel rendelkezik. Több iskolában a vezetők – az utóbbi két-három évben – gyakorlattá tették, hogy megkeresik a kisvállalkozókat, és évente felméri a közvetlen szükségletet; ezekkel a szakemberekkel, illetve a nagyobb vállalatok menedzsereivel tárgyalásokba bocsátkoznak, mielőtt az iskola jóváhagyja a beiskolázási tervét. Ennek szükségességét az oktatás-igazgatási irányítók, vezetők különösképpen hangsúlyozzák, hiszen érzékelhető folyamat, hogy az az iskola, mely nem képes évről évre megújulni, elesik a jobb képességű „gyerekektől”. Például a Babeş-Bolyai Tudományegyetem sepsiszentgyörgyi főiskolai karán, ahol menedzsment ismereteket oktatnak, saját maguk térképezték fel az intézmény indulása előtt, hogy a régióban mire van igény. Ebből viszont az következik, hogy a hallgatók elhelyezkedésével nincs különösebb gond.

Az iskolák rugalmas piaci alkalmazkodásának figyelembe veendő korlátja a stabil anyagi háttér, hiszen az új szakmákhoz szükséges eszközök, infrastruktúra és oktatók biztosítása többletköltséggel jár.

A cégek ezzel szemben nem mutatnak igazi érdeklődést az oktatási intézmények iránt. A posztliceális oktatás területén figyelhető meg a gazdasági cégek aktívabb jelenléte, itt főleg gazdasági szakemberekre van szükség, és sok ilyen osztály indult be.

b) kapcsolatépítés a spontaneitás jegyében

Valamennyi vizsgált régióban azt tapasztaltuk, hogy az oktatás és a gazdaság közti kapcsolatépítés nem szervezeten, hanem spontán és/vagy informális módon, egyéb személyes ismeretségeken keresztül történik, személyhez kötött. Jelenleg az intézmények mindennapi életében a munkaerőpiac csak minimális szinten van jelen (kihelyezett gyakorlat, esetleges kapcsolatok), s ennek egyik oka abban rejlik, hogy az iskolák felének még helyi gazdasági, munkaügyi szervezettel sincs kapcsolata. A munkaügyi igazgatással való kapcsolat csak ritkán mutat túl a kötelező adatszolgáltatáson, érdemi együttműködésre nehéz példát találni.

Országos munkaerőpiaci és gazdasági szervezetekkel már senki sem áll kapcsolatban (ez alól csak a munkaügyi hivatal és az iskolaügyben működő munkáltatók egyesületével való kapcsolat képez kivételt néhány iskolánál). Nemzetközi, multinacionális vállalattal való kapcsolatról csak egyetlen (felvidéki) iskola nyilatkozott a Nokiát megjelölve. A Leonardo program egyébként nem ismeretlen a szakképzők előtt, van olyan iskola, amelyiknek már sikerült is bekapcsolódnia, és ez bizonyos szintű nemzetközi kitekintésre és összehasonlításra teremt lehetőséget egy-két helyen, de inkább csak az egyén szintjén. A határon túli magyar középiskolák közül gyakorlatilag egyik sem tud felmutatni partneri kapcsolatot magyarországi munkaerőpiaci, gazdasági szervezettel.

Szakmacsoportok szerint jellemző, hogy a mezőgazdasági iskolák, illetve az építőipari, építészeti szakiskolák vallottak a legmagasabb arányban a helyi gazdasági szereplővel való kapcsolatról. Bizonyos szakmáknál az üzemi, szakmai gyakorlat során kialakult kapcsolatok révén a helyi kis- és középvállalatokkal állnak kapcsolatban az iskolák. Vagyis azokban a szakmákban, amelyekben az iskola nem tudja biztosítani a gyakorlati képzést, szerződés alapján külső cégek teszik ezt. Ez azonban nem feltétlenül jelenti a diákok munkaerőpiacra lépésének direkt elősegítését.

A felsőoktatásban is hasonló együttműködési példákat találunk: a Modern Üzleti Tudományok Főiskolájának székelyudvarhelyi kihelyezett tagozata – saját bevallásuk szerint – jó kapcsolatokkal rendelkezik mind a helyi középvállalatok, mind az olyan magyarországi, de Erdélyben is jelen lévő cégekkel, mint például a MOL vagy a Dunapack. A hallottak alapján azonban ez is valószínűsíthetően egyedi viszonyokra épül és kevésbé rendszerszerű, a céges interjúkban nem is igazolódik vissza.

Ezt igazolja, hogy a megkeresett magyarországi cégek alig felének van közvetlen kapcsolata felsőoktatási intézményekkel, ebből csak 3-nak rendszeres. Vannak persze itt is jó példák, például az egyik cég vezetője tagja a BME tanácsának, a BME-re járó doktoranduszoknak külföldi ösztöndíjakat adnak. Kutatóintézetükben szakmai gyakorlatra hallgatókat fogadnak. Cégük adja a Kecskeméti Főiskola egyik tanszékvezetőjét.

c) legnagyobb gond: az információhiány

A gazdasági információkhoz való hozzáférést, és ezen keresztül a piaci igényekre való rugalmas reagálást nagymértékben megnehezíti, hogy ezekben az országokban gyakran maguk a központi állami szervek sem rendelkeznek információkkal a makrogazdaság állapotának alakulásáról, például az elkövetkező öt-tíz év tekintetében, így nem is tudnak olyan információkkal szolgálni, amelyek a tanügyi intézményeknek segítséget jelentenének a képzési struktúra megtervezésében és/vagy megváltoztatásában.

A statisztikai nyilvántartó rendszer Magyarországról is jól ismert hiányosságai szintén nehezítik a hatékony és gyors struktúra mobilitást. A hivatalos tanügyigazgatási és egyéb szakmai statisztikák csak késve és hosszútávon adhatnak fontos döntéseket megalapozó adatokat (ráadásul ezeknek a statisztikáknak a megbízhatósága egyik régióban sem feltétlenül adott), ezért ezek csak korlátozottan használhatók a piaci igények felmérésére. A felsőoktatásban éppen úgy, mint a középfokú szakképzésben hiányoznak azok az alapvető és naprakész statisztikák, melyek lehetővé tennék a gyors alkalmazkodást a piaci viszonyokhoz.

Ezt a hiányt az anyaországi intézmények kihelyezett tagozatainál pótolja, hogy a képzés rendszere igen közel áll a magyarországi anyaintézményben tapasztaltakhoz. Itt tágabb lehetőségek adódtak a piaci szempontból is kurrens szakmák oktatására, és így olyan képzettség biztosítására, amely az átalakuló munkaerőpiacon is keresettnek mondható

Természetesen a gyakorlati helyektől közvetlenül is érkeznek információk, s talán ez az a forrás, ami a leghatékonyabbnak tűnik. Mindez azzal is járt,

hogy az iskolák filozófiája gyökeresen megváltozott, a képzési struktúrában egyre nagyobb szerepet kapnak a pragmatikus ismeretek az elméleti jellegű információk rovására, a munkaerőpiac változásának függvényében.

További probléma, hogy ha lennének is ilyen információk, megfelelő humán erőforrások hiányában sok szakképző intézet egyszerűen nem tudna mit kezdeni a helyzettel, mert nemcsak az új, keresett szakmákban jártas oktatók hiányoznak, hanem az átalakulást levezénylő, az új profilt megtervező és kivitelező menedzser-oktatók is.

Az információhiányt valamelyest csökkentheti az az adatbázis, amivel az OSZT rendelkezik. Ugyanis a pályázatok mellé az OSZT mindig kér egy felmérést arról, hogy az adott területen, régióban milyenek az elhelyezkedési esélyek az adott szakmában. Továbbá a felmérés kiterjed arra is, hogy eddig mennyire tudtak elhelyezkedni az adott támogatásban részt vett pályázók diákjai, miután elvégezték a képzést a pályázónál. A regionális munkaügyi központoktól is kérnek igazolást arra vonatkozóan, hogy az adott szakmára a térségben van-e igény illetve kereslet vagy sem. Már a pályázat feltételrendszereibe bele kell venni azt, hogy a pályázó hogyan tudja majd hasznosítani a kért támogatást. Ki kell térni a pályázatnak a támogatás munkaerő-piaci szegmensére is. A pályázónak a társadalmi környezetéből hoznia kell együttműködési nyilatkozatot, hogy a térségben működő vállalatok, intézmények alkalmazni fogják a kiképzett munkaerő egy részét. Ezen együttműködési nyilatkozatok megléte egy pályázati anyagban általában nem kötelező, azonban az elbíráláskor növeli az adott értékelési kategória pontszámát.

d) a felhasználói szféra vélekedése a képző intézményekről

A gazdasági szférának nem érzékelhető a humán erőforrás-gazdálkodási jövőképe. Láthatóan az ad hoc piaci kihívások érvényesülnek a megalapozott stratégiák helyett.

A gazdasági szféra oktatással kapcsolatos attitűdjére és informáltságára két típusú megnyilvánulásaikból következtethetünk: egyrészt a képzés színvonalának megítéléséből, másrészt a diplomás munkaerővel szemben támasztott követelmények megfogalmazásából. Ezeket a megfogalmazásokat vetettük alá mélyanalízisnek, összehasonlítva az ellenőrző kérdésekkel.

Az oktatási rendszerről alkotott kép meglehetősen vegyes. Teljességgel hektikus, milyen véleményt fogalmaznak meg a képzés színvonaláról. Országonként ugyan találunk szignifikáns különbségeket: Romániában feleannyian mondják, hogy jó az oktatás, mint amennyien ennek ellenkezőjét állítják.

Jugoszláviában megegyezik a jó véleménnyel bírók száma azokéval, akik inkább a hiányosságokra hívják fel a figyelmet. Szlovákiában minden megkérdozett pozitívan vélekedett hazája felsőoktatásáról. Mivel azonban érdemi érveket alig találtunk, ez azt valószínűsíti, hogy nincsenek olyan standardok, amelyek benne lennének a gazdasági szféra közgondolkodásban, vagyis az oktatási teljesítmény alig játszik szerepet a humán erőforrás-gazdálkodásban.

Ugyanez jelenik meg a diplomások munkaerőpiaci esélyeiről alkotott egyes képbén. Az egyik markáns vélemény, hogy keresett a diplomás munkaerő, a másik viszont azt állítja, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek sokszor kénytelenek nem a végzettségüknek megfelelő állást vállalni. Természetesen ebben szerepet játszik a gazdaságok kétarcúsága ugyanúgy, mint a különbségek az egyes térségek ipari fejlettségében, az elmúlt évek beruházásainak nagyságában, és az, hogy az adott kistérségbe mennyi működő tőke áramlott. Ugyanakkor feltűnő, hogy az interjúalanyok nem mertek – vagy csak nagyon ritkán – vállalkozni az általános helyzet értékelésére, csak a közvetlen környezetükben tapasztaltaknál, a legtöbb esetben kizárólag saját cégüknek a diplomás munkaerő alkalmazásával kapcsolatos gyakorlatát említették. A legkevésbé stagnáló gazdasággal rendelkező Szlovákiában pedig a megkérdozettek kivétel nélkül megkerülték a kérdést. Mindez a fentebb említett általános hozzáállást igazolja.

A munkaerő-gazdálkodás szempontjainál kapott válaszok bőségebbek voltak. A leggyakrabban emlegetett tényezők: a szaktudás, a gyakorlat, a modern technológiák ismerete; diploma idegennyelvtudással, gyakorlattal; nyelvtudás és informatikai ismeretek. Mindezek között feltűnően gyakori volt az a vélemény, hogy kevésbé érdekli őket a végzettséget igazoló papír, ellenben a szaktudást és a gyakorlatot kiemelten kezelték. A képző helyekkel szembeni általános kritika (túlságosan elméleti a képzés) olyannyira közheyles, hogy vélhetőleg az érdeklődés és informáltság teljes hiányát leplezi. Ugyanakkor a referenciák és a gyakorlat primátusában a multinacionális cégek magyarországi vállalatainál tapasztalt toposza játszhat még szerepet. Az itt készült interjúk egybehangzóan állították, hogy a diplomások felvételénél az esik a legnagyobb súllyal a latba, hogy más, hasonló nagyságú és árbevételű cégnél dolgozott-e már hasonló munkakörben a jelentkező.

Mindez egyfajta semlegességet is eredményez a diplomákat kibocsátó helyek státusza iránt. Azok, akik nem tartják fontosnak, hogy ki a diploma kibocsátója (ez a válaszolóké fele), szinte kivétel nélkül arra hivatkoznak, hogy a tudás számít, nem a papír és főleg nem annak az eredete.

e) a magyarországi szerepvállalás megítélése

Eközben jelentős források áramlanak ilyen célokkal a régióba, amit a cégek és képző intézmények képviselői szónak is tesznek. Ismerik és elismerik az olyan forrásokat, mint a az Illyés és az Apáczai Közalapítványok, azonban a támogatás rendszerében alapvető problémák körvonalazódnak. Jellegzetes példa erre a szakképzési hozzájárulás forrásaiból való határon túli támogatások sorsa. Az ezzel foglalkozó OSZT körében út tartják, senkinek nincs teljes körű rálátása a határon túli helyzetre. Régebben főleg könyvek, szakkönyvek megírását, kiadását támogatta az OSZT a határon túli térségben, a konkrét fejlesztési célokhoz azonban ma sem rendelkezik megfelelő informáltsággal. Még abban sem volt egyetértés az OSZT tagjainak ötödét érintő interjúkban, hogy egyáltalán írtak-e ki pályázatot ilyen céllal. A résztvevők nem érzik azt, hogy bármi szerepük lenne abban, ha nem fogadnak el egy adott felhasználást célzó beszámolást.

Nem magától értetődően elfogadott, hogy a magyar szakképzési alpból határon túli támogatások finanszírozandók. Az OSZT körében úgy vélekednek, hogy ez nem alulról, a befizető cégek oldaláról induló kezdeményezés, hanem kormányzati-politikai döntés. Ugyanakkor a humán erőforrás-fejlesztési célú támogatásokhoz a hazai források használatával a döntésben résztvevők egyetértettek, amiben az is szerepet játszott, hogy közvetetten a magyar tulajdonos is húzhat abból hasznot, ha a határon túli befektetések ott megfelelő szakképzettségű munkaerő áll rendelkezésére. A probléma az, hogy a támogatás felhasználtsága – többek szerint – nincs igazán szoros kapcsolatban a szakképzéssel.

A válaszadók közül többen kifogásolták az Apáczai Közalapítvány beszámolójának tartalmát. Az alapítvány információk szerint határon túli pedagógusoknak lakásokat építtetett, kollégiumi fejlesztésekbe kezdett, valamint a pedagógusoknak fizetési kiegészítést adott a támogatásból. Ezzel szemben a szakképzési hozzájárulást a magyar munkaadók fizetik be abból a célból, hogy több és jobb munkaerőt lehessen kiképezni. Ezért elengedhetetlennek tartják a szakmai kontrollt, egyebek között a kuratóriumban a vállalkozások súlyának növelésével.

Többször is felbukkan az a vélekedés, hogy szétforgácsolódnak a határon túli támogatási források, és nem fedik időben egy képzés előkészítésének és beindításának intervallumát (szeptemberi kezdés, szorgalmi időszak, vizsgaidőszak stb.). Erre megoldást kínálhat a régióközpontok szerepének növelése. Szakmai kritika is megfogalmazódott azzal szemben, hogy kevés

anyaországi támogatást kapnak a „profitorientáltak” tekintett, tandíjas képzések. Itt az ellenvetés az volt, hogy profitról szó sincs, a tandíj az intézmény talpon maradását segíti elő. További kritika volt, hogy diszpreferáltak kurrens szakmákat (informatika, jog, pénzügy) adó intézmények is.

f) nemzeti elem a képzésben és alkalmazásban

Ennek mérlegelésekor mindenekelőtt arra a tendenciára kell figyelemmel lenni, hogy magyar háttérű cégek alkalmazási gyakorlatában nagy többségben vannak a magyar származást előnyben részesítők. Ez gyakran egyszerűen annak köszönhető, hogy eleve a jelentkezők magyarok, illetve, hogy a munkavégzéshez szükséges a magyar nyelv ismerete. Igen óvatosan és csak ritkábban fogalmaztak meg nemzet-karakterológiai jellegű érveket az ilyen alkalmazások mellett. Mindezek a válaszok egyértelműen jelzik az érzelmi és közösségi motivációk meglétét.

Azonban ezek abszolutizálásával szemben komoly ellenérvek is megfogalmazódnak. Egy növekedés-orientált cég kilépésével a magyar nemzetiségű területekről óhatatlanul igényli az etnikai homogenitás feladását. Még fontosabb, hogy már az alpműködésben is azt hangsúlyozzák a gazdasági szereplők, hogy az államnyelv tökéletes ismeretének hiánya behozhatatlan hátrányt jelent a munkaerőpiacon és a gazdasági teljesítményben egyaránt. Mindez természetesen dilemmát jelent a beiskolázó családoknak is.

A magyarországi diplomákkal szemben ugyanakkor nem tapasztalni ellenérzéseket. Általában is az adott ország és a magyar felsőoktatás összehasonlítása gyakran érzelmi jellegűnek tűnik, amiben jelen van a lebecsüléssel szembeni védekezés ugyanúgy, mint a jobb magyarországi oktatási adottságok elismerése. Az akkreditáció nem játszik komoly szerepet a cégek képviselőinek értékítéletében, azonban az állami követelményeket érvényesítő munkahelyek esetében természetesen felmerül a szükségessége.

Az oktatásfejlesztések kitüntetett formája, a határon túli magyar nyelvű felsőoktatási intézmények alapítási szándékáról egyöntetűen kedvezően nyilatkoznak a megkérdezettek. Az érdeklődést az is igazolja, hogy határozott véleményeket fejtenek ki az elvárásokról, amelyek a minőség és színvonal követelményében fejeződnek ki leginkább. Nem tartanák elfogadhatónak, ha ez pusztán karrierépítésre szolgálna a bennfentesek számára. Ezzel szemben a piacképes diploma elsődleges szükségességét hangsúlyozzák, azt, hogy a magyar diákoknak csak azzal használ, ha a munkaerőpiacon nem kerülnek

kedvezőtlenebb helyzetbe, például az államnyelvű szaknyelv elégtelen ismerete miatt.

Általában véve is igen markáns az a vélemény, amely az anyanyelv kiemelt fontossága mellett a környezet nyelvének tökéletes ismeretét is a kívánalmak közé helyezi. Demagógiának tartják, hogy a szakképzés lenne az egyetlen eszköz a magyarságtudat megtartására, inkább a család, egyház, képzés egyensúlyában javasolják a megoldást.

Megfontolandó szempontként merül fel többször is a hatékony befektetés-ösztönzési és oktatás-fejlesztési programok kölcsönhatása az országok közötti politikai kapcsolatok javulásának szükségességével. Ez már csak azért is figyelembe veendő, mert olyan beruházásokra is sor kerül, amelyek egy másik állam rendelkezési körébe kerülnek.

Elvi kérésként merül fel a magyar tőke és munkavállaló definiálása is. Itt alkalmas eszköz lehet a képzési támogatásokat magyar nyelvhasználatához kötni. Ugyanakkor megoldatlan és folyamatosan emlegetett probléma a képzett munkaerő megtartása, a magyarországi brain drain ellensúlyozása.

3. Az egyes régiók elemzése

a) ERDÉLY ÉS PARTIUM

Romániában az 1989-es fordulat után a kelet-európai országokhoz hasonlóan megkezdődött a gazdasági szerkezetváltás, azonban itt ez jóval nagyobb nehézségekbe ütközött, s fejlődése több szempontból is ellentmondásos.

A piaci reformok bevezetésekor az ország elavult ipari bázissal és ehhez igazodó humán erőforrás-készletekkel rendelkezett, a társadalom többsége súlyos megrázkódtatásokat élt át, amit törvényszerűen követett a politikai instabilitás. 1997-ben új gazdasági stabilizációs programot vezettek be, melynek sikeres megvalósításához nemzetközi szervezetek is hozzájárultak (elsősorban az IMF és a Világbank). Annak ellenére, hogy az árakat teljes mértékben liberalizálták ebben az időszakban, valamint a privatizáció erősebb ütemben haladt és egyre nagyobb számban zártak be veszteséges állami vállalatokat, a további politikai instabilitás megakadályozta a teljes strukturális reform sikeres végrehajtását.

A befektetés-ösztönzés intézményesült formája (RDA) ellenére, a külföldi tőkebefektetések aránya csökkent, a befektetők nem érezték az országot eléggé stabilnak. A külföldi befektetők számára Románia különböző okok miatt lehet előnyös partner az RDA szerint. Elsősorban széles fogyasztói

piacot képez (a második legnagyobb ország a térségben), a tradicionális kereskedelmi utak kereszteződési pontjait is magába foglalja, viszonylag olcsó a munkaerő, a mérnöki és technológiai szakemberképzés színvonalas, természetes erőforrásokban gazdag térség. A romániai külföldi befektetésekre vonatkozó törvény általában liberálisnak mondható, a külföldi befektetések, melyek a törvényeknek megfelelően jöttek létre és működnek, a létrejöttükkor életben lévő jogi körülmények előnyeit élvezhetik működésük során, hacsak későbbi törvénykezés azt nem teszi az előbbinél is kedvezőbbé. A külföldi befektetők jelentős mértékű adókedvezmény-csomagban részesülnek a Külföldi Befektetések Törvénye alapján.

Megállapítható, hogy a külföldi befektetésekre vonatkozó törvények és rendeletek igen gyakran változnak, ami azt is jelentheti, hogy nem következetes, egyirányú politikáról van szó, hanem politikai és gazdasági lobbizás alakítja az erre vonatkozó törvénykezést. A külföldiek bizalmát leginkább a politikai és gazdasági instabilitás, a vontatott szerkezeti reform és a korrupció rongja le, a befektetések biztonságának hiányát még a legnagyobb helyismerettel, tapasztalattal rendelkező magyarországi befektetők is megemlítették, többek ezzel indokolták, hogy nem a fővárosban, hanem Erdélyben létesítettek vállalkozásokat. A bizalomhiányra utal egy másik – szintén a befektetői magatartásra utaló – jelenség: a magyar munkavállalókat nemcsak szorgalmuk, kulturális közelségük, hanem megbízhatóságuk miatt is előnyben részesítik a románokkal szemben. Ebben persze más szempontok is közrejátszhatnak: megfigyelhető volt egy látens „magyarpártiság” a munkáltatók körében, akik nem a felkészültséggel, hanem a magyarokat sújtó általános diszkrimináció ellentételezéseként alkalmaznak inkább magyarokat. A fentieket figyelembe véve különösen érdekes, hogy ugyanakkor a válaszolók döntő többsége hangsúlyozta – még a tömbmagyarság által lakott Székelyföldön is –, hogy a román nyelv tökéletes ismerete nélkül nem lehet érvényesülni a munkaerőpiacon, s ezért nélkülözhetetlen a magyar nyelvű oktatásban is a román nyelv tanítása. Tehát a kisebbségi helyzetből fakadó, nem ritkán előítéleteken alapuló érzelmi különbségtétel mellett létezik egy nagyon racionális hozzáállás is a román nyelvtudás fontosságát illetően, amely mögött markánsan jelenhet meg a hétköznapi tapasztalat.

A gazdaságihoz hasonlóan az oktatás terén is ellentmondások figyelhetők meg: a törvényi keretek a legújabb nyugati oktatási trendek átvételéről tanúskodnak, de alkalmazásuk, illetve végrehajtásuk már komoly akadályokba ütközik.

A romániai magyar közösség a román állam reformjával párhuzamosan saját intézményei által próbált a magyar populációt érintő oktatási kérdésekre választ találni. Az általánosan elfogadott és kifejezett cél a magyar nyelvű oktatás biztosítása minden szinten. További magyar intézkedések a romániai magyar oktatás helyzetfeltáró kutatására, magyar tanárok továbbképzésére, alternatív magyar tankönyvek megírására, a hazai anyanyelvű oktatás magyarországi képzésekkel való helyettesítésére, távoktatási lehetőségek beindítására vonatkoztak.

A romániai szakképzést korábban az állami vállalatok rendelkezési alapján, valamint a többi minisztérium és a helyi adminisztráció ajánlásait figyelembe véve alakították ki, a vállalatoknak kötelező volt mindenkit felvenni a végzettek közül. 1989 után az alkalmazások a piaci követelményeknek megfelelően történtek meg, a régi típusú szakképzettségre való igény drasztikusan lecsökkent, így sokan maradtak munka nélkül.

A szakképző intézmények a korábbi évtizedekben egy-egy ipari üzem szakiskoláiként működtek, egy-egy településen meghonosodott ipar, gazdaság determinálta a szakképzési kínálatot is, ebben csak a nagyobb települések tekinthetők kivételnek. Az állami üzemek leépülése a szakképző intézmények alól is „kihúzta a talajt”, melyeknek az életben maradáshoz nagyon gyorsan kellett alkalmazkodni az új igényekhez. A magára maradt, s jórészt munkanélkülivé váló tanulókat termelő szakiskolák *ad hoc* jelleggel igazították képzési kínálatukat a munkaerőpiachoz, leggyakrabban informatikai, közgazdasági képzést indítottak el, azonban súlyos problémának bizonyult, hogy sem helyi, sem ágazati szinten az átalakulás mögött nem fedezhető fel stratégia. A később elfogadott szabályozók, valamint a „humán források nemzeti stratégiája” c. program ezen a sok helyütt kaotikus helyzeten kíván változtatni.

A piaci igényekhez történő gyors alkalmazkodás megköveteli az ilyen irányú információk beszerzését, azonban jelenleg Romániában ez sem szervezett intézményi keretek között zajlik, hanem az iskolák vezetőinek ambícióján múlik ezen információkhoz való hozzájutás. Ezt az is alátámasztja, hogy a szakképző intézmények és a felhasználói szféra között csak helyi szinten van kapcsolat, országos intézményesült kapcsolatok még nem alakultak ki. Nehezíti a gyors alkalmazkodást a megfelelő humán erőforrások korlátai, illetve – a meghirdetett elvekkel szemben – a bürokratikus túlszabályozás akadályai.

A szakképzés reformjában is felismerhető tehát a már említett ellentmondás az elvek és a gyakorlat között: 1994-ben a minisztérium megkísérelt egy olyan rugalmas szakképzési rendszert megteremteni, amely hatékonyan tud

reagálni a munkaerő-piaci elvárásokra és szabályozott akkreditációval és diploma-kibocsátási joggal rendelkezik. A jogi szabályozás, illetve a még mindig fennálló centralizált rendszer egyelőre nagymértékben akadályozza ennek a rugalmasságnak a létrejöttét. A szakképzésben érdekelt felek konzultációjának még nincs kialakult mechanizmusa. Romániában a szakképzést nem a piaci elemzéseknek megfelelően szervezik meg, noha az oktatási törvény ajánlja ezt, és a kabinet is kinyilvánította szándékát ez irányban. Így a szakképzés egyelőre nagymértékben a pedagógusok szakszervezete alkudozásainak eredménye, mely elsősorban a képzett pedagógusok elhelyezését tartja szem előtt.

1997 óta a módosított oktatási törvény új lehetőségeket nyitott a szakoktatás számára: továbbképzések minisztériumok, vállalatok és intézmények számára, a felhasználói szféra igényeit megfogalmazó konzultatív testület jött létre.

Az oktatás körében bevezetett reformok leginkább a nemzetközileg támogatott projektek keretében valósultak meg. Ezek közül is kiemelkedik a TEMPUS program keretében kialakult együttműködés, amely már a nyugati modellhez hasonló kapcsolatépítést tesz lehetővé a két szféra között.

Az oktatási reform felemássága áttételes formában tükröződik a befektetők véleményében is: míg más határon túli régiókban általában az ottani társadalmi-gazdasági környezettel összefüggő általánosítható nézeteket tapasztalunk, addig Romániában szinte minden kérdésben megoszlottak a vélemények pro és kontra:

– a válaszolók egy része szerint nem a diplomát kiadó képző intézmény számít, hanem az egyéni tulajdonságok, azonban sokan azt a nézetet képviselték, hogy nagyon is fontos, hogy mely egyetem, szakképző iskola adta ki az oklevelet, ilyen esetekben általában a saját korábbi intézmény került megemlítésre;

– a felsőoktatás értékelésekor a válaszolók egy része igen negatív véleményen volt, míg mások dicsérték a romániai oktatást. A hasonló és eltérő véleményeket alaposabban elemezve, kirajzolódik, hogy ez az attitűd attól függően változik, hogy a válaszoló az oktatás tartalmi, elméleti fontosságát vagy gyakorlatorientáltságát helyezi előtérbe: az elméleti tudás átadása egybehangzó vélemények szerint európai színvonalú Romániában, azonban mind a szakképzés, mind a felsőoktatás gyakorlatra történő felkészítése alacsony színvonalú. A romániai oktatásról kialakuló képet pontosítja a magyarországi felsőoktatással történő összehasonlítás, ahol a magyarországi oktatás gyakorlati oldalát, hasznosíthatóságát emelték ki, mint követendő példát. A romániai magyar felsőoktatásról a vállalkozóknak csak felületes képük van, s ez sem mentes az ellentmondásoktól,

a kihelyezett képzéseket kissé idegenszerűnek tartják, ami az előbbi okokkal is magyarázható, az állami magyar oktatás kapcsán – felületes információik ellenére – érzékelik a meglévő emberi erőforrás problémákat, elsősorban a fiatal októrok hiányát.

Szakképzettségi igények tekintetében megfigyelhető volt, hogy a diplomához kötött állásoknál szinte nem is kérdés, hogy rendelkezik-e az illető a megfelelő végzettséggel, ez általában szükséges, de nem elégséges feltételként jelenik meg. Ezen túlmenően a rátermettség, a gyakorlati érzék és más adottságok kerülnek előtérbe, s akadt olyan is, aki a diplomához egyfajta felelősségérzetet, komolyabb munkamorált kapcsolt.

Romániában a többi határon túli régiónál sokkal hangsúlyosabban fogalmazódik meg az angol nyelvtudás és az informatikai jártasságok szükségessége. Mindezt megerősíti, hogy a romániai szakképző intézmények körében is igen gyakori profilváltás tapasztalható az informatikai képzések irányába, több intézményvezető is beszámolt arról, hogy erre óriási kereslet mutatkozik.

<i>Szükséges</i>	<i>Előnyt jelent</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Végzettség • Államnyelv tökéletes ismerete 	<ul style="list-style-type: none"> • Adottságok (rátermettség, munka mentalitás) • Nyelvtudás, informatikai készségek • Nemzetiségi hovatartozás

b) VAJDASÁG

Jelen kutatás készítése időben egybeesett a 2000 őszi jugoszlávai változásokkal, így vajdasági munkaerőpiacról vagy szakképzettségi viszonyokról adott bemutatás a napról-napra változó dinamikus gazdasági és társadalmi környezet közepette nem tekinthető általános érvényűnek, inkább csak bepillantást adhat a pillanatnyi helyzetbe.

A szerbiai, illetve vajdasági gazdaság az 1990-es években több – egymással szorosan összefüggő – megrázkódtatást volt kénytelen átélni:

- 1990 után felbomlott a korábbi Jugoszlávia, az addig a tagországok között működő gazdasági kapcsolatok jórészt eltűntek;
- 1990 és 1998 között kisebb megszakításokkal zajló háborúk, s azok pusztításai;

- a Szerbiát sújtó nemzetközi szankciók, s az ország teljes elszigeteltsége;
- már a 80-as években jelentkező gazdasági válságok, majd a korábbi szocialista gazdaság – részlegesen végbemenő – transzformációja.

E tényezők együttes hatásaként a kelet-európai országok közül relatív előnnyel, liberálisabb gazdasággal rendelkező Jugoszlávia fejlődése súlyosan visszaesett, az életszínvonal a 10 évvel korábbi töredéke, a gazdaság teljességgel tönkrement, az állam szerepvállalása a korábbinál jóval erősebbé vált, erősen centralizált struktúrák jöttek létre a gazdaságban, oktatásban egyaránt, az ország kizárta magát a globalizálódó világgazdaságból.

A nemzetközi tőke teljességgel elfordult Szerbiától, jelentősebb befektetői érdeklődés a bizonytalan gazdasági, politikai helyzet miatt még a legutóbbi, 2000. őszi változások után sem figyelhető meg, így jelentősebb magyarországi befektetésekről egyelőre nem beszélhetünk, csak kisebb vállalkozásokról.

A gazdaság leépülése, a működésképtelenné vált üzemek drasztikus munkanélküliséget generáltak, ez nemritkán elérte az 50%-ot is. A gyakran hadiiparrá átálló gazdaságban egyes inproductív vagy szellemi munkakörök leértékelődtek, illetve megszűntek, ami a magasan kvalifikáltak körében is jelentős munkanélküliséget eredményezett. Ennek következményeként tanárok, mérnökök és más értelmiségiek voltak kénytelenek alkalmi jövedelmekből, nemritkán a fekete gazdaság adta lehetőségekkel élni, s ezzel párhuzamosan a munkaerőpiacon a lehetőségekhez képest jelentős tömegű túlképzett munkaerő jelent meg.

Az oktatásban a centralizálódó viszonyok között folyamatosan erősödött a nemzetiségi diszkrimináció, sorra zártak be magyar nyelvű iskolákat, s korlátozták minden szinten az anyanyelven történő oktatást, így mára a magyar hallgatók jó része nem tud anyanyelvén továbbtanulni.

A rendkívüli gazdasági állapotok közepette *nem alakulhatott ki az oktatás és gazdaság között szoros kapcsolat*, s ezt a kormányzat nem hogy támogatta volna, hanem inkább hátráltatta, mivel ez a centralizáltság és az állami függőség ellen hatott volna.

Az oktatás folyamatos elsorvasztása ellenére a helyi magyar vállalkozók körében jó hírnévnek örvend a szerbiai közép- és felsőoktatás, s a magyarországi intézményekkel színvonalában még ma is állja az összehasonlítást, azonban műszaki és egyéb felszereltség tekintetében már jókora lemaradást mutat.

A helyiek körében megfigyelhető, hogy a magyarországi diploma megfelelő biztosítékot nyújt a szakmai tudást illetően, azonban szinte egyöntetűen

azt vallották a kérdezettek, hogy mindenképp szükséges a honosíttatása, hiszen csak így biztosíthatóak azok a juttatások és lehetőségek, amelyek a diplomával járnak. Az, hogy a piaci szférában általában nem bizonyult szükségesnek a külföldi diploma honosítása jelzi, hogy az állami szabályozás még mennyire erős és széles körűen kiterjedt Szerbiában.

Vélhetően a gyorsan változó gazdasági környezettel magyarázható, hogy a Vajdaságban a legfontosabb munkaerőpiaci tulajdonság a rátermettség, a gyakorlat, a rugalmasság, hiszen az utóbbi évtized egyik legfontosabb túlélési stratégiájává vált a változó feltételrendszerhez történő gyors igazodás. A gyakorlatorientáltság különösen azoknál kapott nagyobb hangsúlyt, akik már egyetemi, iskolai éveik alatt is részt vettek ilyen gyakorlati képzésben, s az interjúk azt jelzik, hogy a korábbi évtizedekben ennek komoly hagyománya volt Jugoszláviában.

A munkavállalók magyar nemzetiségi mivolta, vagy kétnyelvűségük szinte egyetlen válaszolónál sem jelent meg mint releváns szempont, ami azt jelzi, hogy a közel 10 éves háború sem tudta a korábbi évtizedekben kialakult hétköznapi szintjén megjelenő jó viszonyt szétrombolni a szerbek és magyarok között. A különbségtétel hiánya az alkalmazás során arra is visszavezethető, hogy nem észlelhető munkakultúrában, mentalitásban különbség a két nép között.

A nemzetközi izolációval magyarázható, hogy egyelőre még csak az elvek szintjén jelenik meg az angol vagy német nyelvtudás, vagy az informatikai készségek előnye, a gyakorlatban ez még nem jelentkezik ugyanilyen intenzitással.

A szakképzettségi preferencia a Vajdaságban:

- Képzettség (állami szférában elismert oklevél)
- Gyakorlati tapasztalat, rugalmasság
- Egyéb ismeretek, jártasságok: angol, német nyelvtudás, informatika

c) FELVIDÉK

Az 1990-es évek elején – még a közös csehszlovák államban – megkezdődött a kelet-európai országokra jellemző gazdasági szerkezetváltás, amely a két ország szétválása után is folytatódott. A szlovák gazdaság az évtized közepétől évről-évre növekedett, azonban a konjunktúra felemás képet mutat: 15%-ot meghaladó munkanélküliség, lassú és elhúzódó privatizáció, állandó egyensúlyi problémák, mindezt tetézték a gyakori kormányváltások, s a Meciar-kabinet euro-atlanti integráció ellenes politikája.

A bizonytalanságokkal tarkított gazdasági fejlődés, a néhol külföldellenes politika nem biztosított vonzó befektetői klímát a külföldi – köztük a magyarországi – befektetők számára, aminek következtében a kelet-közép-európai országok között egyik legalacsonyabb ilyen mutatóval rendelkezik Szlovákia: pl. 1997-ben a külföldi tőkebefektetések nagysága összesen 6 milliárd Ft (ugyanaz Magyarországon ekkor kb. 400 milliárd Ft) volt.

A külföldi befektetések további jellemzője, hogy 90%-ban kisvállalkozásokra irányultak, nagy stratégiai vállalatok az 1990-es évek végéig nem kerültek külföldi kézbe. A magyarországi befektetőkre is inkább a kisebb tőke kihelyezéssel járó vegyes vállalati forma a jellemzőbb, a nagyobb tőkebefektetők közül az Egis, illetve a MOL említhető.

A gazdaság átalakulásával nőtték a társadalmi és területi különbségek, a külföldi befektetők által is generált dinamikus növekedés csak a főváros környékére és az északi, nyugati területekre jellemző, míg Kelet-Szlovákia – a csődbe jutott Kassai Vasművel az élen – egyértelműen a szlovák gazdasági rendszerváltás vesztese, korszerűtlen iparral, 50%-os munkanélküliséggel stb.

A munkanélküliség a keleti területek mellett a magyar nemzetiségűek által lakott déli országrészeket sújtja leginkább, ahol nemcsak a jelenség magas száma, hanem annak tartóssága is problémát jelent.

A munkaerőpiaci kereslet drasztikus átalakulása a szakképzés területén követelte a legsürgősebb átalakítást: megerősödött a képzés gyakorlati oldala, bevezették mindenütt az idegen nyelv tanítását, kialakult a munkaerőpival kapcsolatban álló szaktanácsadás gyakorlata, nemzetközi programok honosodtak meg, vagy ilyen tapasztalatokra épülő kezdeményezések figyelhetők meg (pl. PHARE program keretében szakképzési reform kísérleti iskolákban, „vállalkozásra nevelés”, CAD, technológiai fejlesztés).

A felsőoktatás terén is bővült a képzés tartalmi és intézményi (pl. magán és egyházi) kínálata, előtérbe került az elhelyezkedés fontossága, ennek keretében a Munkaügyi Minisztérium évente végez elemzéseket egyes szakokra lebontva a diplomások elhelyezkedéséről. A legjobb munkaerőpiaci pozíciókkal a végzettség alapján a diplomások rendelkeznek, köztük a munkanélküliség 2,7% volt 1997-ben.

A magyarság oktatási helyzetére általánosságban az alulreprezentáltság jellemző, ennek a különböző iskolatípusokon belül eltérő okai vannak: a II. világháborút követő kitelepítések következtében a felvidéki magyar értelmiség eltűnése, a magyar lakosság falusi térségekben való összpontosulása,

a magyar nyelvű iskolák népszerűtlensége, a magyar egyetem hiánya, illetve a magyarországi képzés elszívó hatása.

Az oktatás és gazdaság közötti kapcsolatok a szocializmus időszakában elsősorban a felsőoktatási intézmények finanszírozását, annak kiegészítését segítették, a piaci szereplők nem szakmai megfontolásokból, hanem inkább „felsőbb utasításra” támogatták az egyetemeket. Ebből következően a rendszerváltás idején a források beszűkülése és számos vállalat tönkremenetele az oktatás támogatásának megszűnését jelentette. Az új típusú gazdasági-társadalmi környezetben már *kölcsönös előnyökre és racionális megfontolásokra épülő kapcsolatok* kialakulásának vagyunk tanúi: *technológia, innováció közvetítése, dolgozók továbbképzése* az egyik oldalon, *gyakorlatorientált képzés* biztosítása (szakmai gyakorlatok, vendégladók) a másik, az egyetemek oldalán.

Az interjúk tapasztalata alapján a vállalatok kapcsolata az oktatással legtöbb helyütt *szakmai gyakorlatokra* koncentrálódik, ami még nem feltétlenül szakmai előnyként, hanem régi bevett szokásként jelentkezik (sehol nem táltunk említést pl. arra, hogy alkalmaztak már olyat, vagy tervezik-e, akik náluk jártak gyakorlaton, holott hangsúlyosan merült fel szinte mindenhol a gyakorlat, tapasztalat fontossága). Az oktatással való kapcsolatkeresés leginkább az innovatívabb szakterületekre jellemző, itt *kutatási együttműködések* is megvalósulnak. A vállalati képzésekben csak eseti, egyéni jelleggel vesznek részt oktatási intézmények, többen is beszámoltak arról, hogy megkeresték konkrét oktatási, továbbképzési igénnyel az egyetemeket, azonban azok megegyezően elzárkóztak ettől. A szlovákiai felsőoktatás akadémiai zártságát jellemző képből arra lehet következtetni, hogy a gazdasági környezet, a piaci szereplők szintjén már megjelenik az igény az oktatás-gazdaság újszerű kapcsolataira, azonban az oktatási szféra, elsősorban a felsőoktatás még mereven elzárkózik, tehát vélhetően a közeledés akadályai inkább itt keresendők. Ezt erősíti meg az is, hogy *a kormányzati szerepvállalás* ebben a folyamatban igen intenzív, igaz ez *ma még csak a jogszabályok szintjén* jelentkezik, kiemelve a gazdaság és oktatás kapcsolatának fontosságát, hangsúlyozva, hogy a képzési és munkaerőpiaci elvárásokat összhangba kell hozni, azonban ilyen célokat szolgáló jelentős *forrásokat nem biztosítottak* erre. Ennek okai között lehet az ilyen típusú nemzetközi, elsősorban *EU-s programok nagy száma* (Tempus, Phare, Leonardo), amelyek támogatása révén sikerült ilyen kezdeményezéseket megvalósítani.

Az elkészült interjúk alapján a szlovákiai szakképzettségi igényekre, illetve a két szféra kapcsolatára általánosságban jellemző a kezdeti stádium: mind a magyarországi tőkekihelyezés, mind a befektetés ösztönzés még annyira

újszerű, hogy nincsenek általános tapasztalatok, a cégek jelen helyzetben piaci pozíciójuk megszilárdításával vannak elfoglalva, s még nem építettek ki szélesebb kapcsolatrendszer.

A cégek nagyságától, illetve profiljuk irányától függetlenül jelentős hasonlóságok mutatkoznak a humán erőforrás politikákban, ami mögött már feltételezhetőek a régióra jellemző gazdasági-társadalmi környezet sajátosságai: míg a középfokú szakképzett munkatársaknál a végzettség, s az adott szakma ismerete a döntő, a vezető beosztásban, ahol már kizárólag diplomásokat keresnek, a végzettség csak egy szükséges minimumot jelöl.

A szakképzettségi igények, szempontok általános preferencia sémája:

Középfokú szakképzés	Felsőfok	
	<i>Szükséges</i>	<i>Előnyt jelent</i>
1. Szakképzettség 2. Készségek, ismeretek: angol, informatika	1. Diploma (mint szükséges minimum) 2. Államnyelv ismerete 3. Készségek, ismeretek: angol, informatika 4. Magyar nyelv tudása	1. Adottságok (rugalmasság, rátermettség) 2. Szakmai gyakorlat 3. Nemzetiség

Az interjúkból jól kirajzolódik, hogy a szlovákiai vagy magyarországi egyetemi diploma közötti egyenértékűség nem a két ország felsőoktatásának egyenlő mértékű elismertségi fokából adódik, hanem a már említett okokkal magyarázható. A konkrét rákérdezés után már kiderült, hogy a magyarországi felsőoktatásnak nagyobb a presztízse, ezt sokan azzal magyarázzák, hogy a 80-as években az liberálisabb, piacorientáltabb volt, s a nemzetközi tudományos életbe jobban be tudott kapcsolódni a magyarországi felsőoktatás, s az ebből fakadó helyzeti előnyt, munkaerőpiaci szempontból (!) magasabb színvonalát meg tudta tartani. A diploma minőségi kritériumainak kevésbé jelentős voltából fakad, hogy a cégek vezetői sem a szlovákiai felsőoktatásról, sem a kihelyezett magyar felsőoktatásról szinte semmilyen információval nem rendelkeznek, s mindezeket megerősíti az az általános vélekedés, hogy teljes értékű diplomának fogadják el a nem akkreditált, illetve nem honosított oklevelet, köztük a magyarországi diplomákat is.

Az államnyelv ismeretének fontossága oly mértékben triviális, hogy szinte említésre sem került a szakképzettségi igényeknél. Ennek fontosságára

nem annyira a cégek, mint a szakképző intézmények körében történt vizsgálat során derült fény, hisz a szlovák tannyelvű intézmények preferálásánál az egyik leggyakoribb érv a könnyebb elhelyezkedés volt. Az államnyelvi oktatás előnyben részesítése rávilágíthat arra is, hogy a nemzetiségi önzonosság tudat megőrzése és racionális, egzisztenciális megfontolások egymást kizáró, vagy keresztező volta esetén az egyéni érdekek, tehát az utóbbi preferálása a gyakoribb.

A diplomához hasonlóan mind a szakképesítésnél, mind a vezető beosztásoknál az angol nyelv ismerete és az alapvető számítógépes ismeretek, jártasságok elengedhetetlenek az elhelyezkedéskor.

A munkavállalók nemzetiségi mivolta egyértelműen a legutolsó szempontnak bizonyult, sok helyütt szinte nem is tartják számon, hogy ki milyen nemzetiségű, s több helyütt alkalmaznak magyarul beszélő szlovákokat is. A diplomások alacsony munkanélküli rátájára és a munkaerőpiac – képzés viszonylagos egyensúlyára utal, hogy – szemben más határon túli régiókkal – Szlovákiában nem gyakori a túlképzettként történő elhelyezkedés, azaz pl. diplomásokat kizárólag szakmai vagy vezető beosztásokban alkalmaznak, s nem figyelhető meg tömeges jelenlétük más – kevésbé kvalifikált, ám anyagiilag előnyösebb – munkakörökben.

d) KÁRPÁTALJA

A Szovjetunió felbomlása, valamint a rendszerváltás időszaka hosszú és mély gazdasági, politikai és társadalmi válságot idézett elő Ukrajnában az 1990-es években. A piaci szabályok szerint működő nyugati társadalmakhoz képest Ukrajnára bizonytalan jogrend, minden szintet uraló korrupció, különböző oligarchák uralma volt jellemző, mindezt tetézték a meg-megújuló politikai válságok, valamint a nem ritkán hiperinflációval tarkított hosszan tartó és mély gazdasági recesszió.

A külföldi befektetők számára bizonytalan és kiszámíthatatlan terepnek bizonyult Ukrajna, így nem meglepő, hogy a térség államaihoz képest rendkívül alacsony volt a külföldi investíciók száma és nagysága (a legjobb években is alig haladta meg az 1 milliárd USA dollárt).

A külföldi befektetőket a hagyományos ipari ágazatok vonzották a leginkább: élelmiszeripar, vegyipar, belkereskedelem, gépészet és fémfeldolgozó ipar, valamint a pénzügyi, biztosítási és nyugdíjbiztosítási ágazat.

Regionális szempontból a legtöbb külföldi tőkét a főváros és környéke vonzotta, az egy főre számított külföldi tőkebeáramlás területi megoszlását tekintve – 1997. évi adatok szerint – Kárpátalja az ötödik volt a 24 régióból.

A privatizáció – a gazdasági háttér és a tőkehiány miatt – eddig mindenekelőtt a kis- és középvállalatokat érintette. Ukrajna függetlenné válása óta folyamatosan Magyarország a legnagyobb külföldi befektető Kárpátalján. A megye gazdaságába investált 26,8 millió dollárnyi tőkével, vagyis a Kárpátalján bejegyzett külföldi befektetések 20,6 százalékával Magyarország messze az első helyen áll.

Kárpátalja gazdasága – valamennyi ágazatát tekintve – mindmáig alacsony hatásfokú, műszaki színvonalát és szervezettségét elmaradottság jellemzi. A meglévő városi ipar tönkrement, leépült, ez a vállalatok 70,5%-át érintette a megyében, nagymértékben kihat a lakosság reáljövedelmének alakulására, amelynek átlaga másfélszer kevesebb az ukrainai átlagnál. Amint egész Ukrajna, úgy Kárpátalja is a tulajdonváltás időszakát éli. Az állami vagyron nagy része fokozatosan magántulajdonba megy át a kis- és nagyprivatizációk révén.

A külföldi befektetőket egy felmérés szerint leginkább az adórendszer fejletlensége, a külföldi befektetések védtelensége, a korrupció, a túlbujánzó bürokrácia tartja vissza.

2000. első negyedévében a munkanélküliség hivatalos aránya Ukrajna aktív lakosságához viszonyítva megközelítőleg 4,5% volt, ugyanakkor a valós számot a szakértők 14%-ra becsülik. Az alacsony életszínvonal és kaotikus gazdasági-politikai viszonyok egyre több magasan kvalifikált értelmiségit arra késztetnek, hogy elhagyják az országot. Kárpátalja a munkanélküliség nagyságát tekintve Ukrajna 24 megyéje között jelenleg így is az első helyet foglalja el.

A magyar kisebbség 75%-a kistelepeülésen él, s az anyanyelvű képzési lehetőség hiányosságai miatt döntően alacsonyabb társadalmi presztízst foglalkozást út, ezáltal nagyobb mértékben ki van téve a munkanélküliség veszélyének, mint az ukrán vagy orosz nemzetiségű állampolgárok.

A munkaerő-piaci kereslet és kínálat közötti egyenlőtlenség az oka az egyre jobban terjedő *munkámigrációnak* is. A vidék magyar lakosságának jelentős része számára a túlélést a jelenlegi helyzetben a határ menti kereskedelem jelenti. Sokan vállalnak feketén mezőgazdasági idénymunkát a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A magyar férfilakosság jelentős része az év nagy részében különböző magyarországi építkezéseken dolgozik. (A szomszédos országokban főként illegálisan munkát vállaló kárpátaljaiak számát 100-150 ezerre becsülik.)

A helyi magyarság alapvető megélhetési formája a mezőgazdaság. Ezen belül a földművelés, állattenyésztés, élelmiszer-feldolgozás, piaci értékesítés.

A síkvidéki régiókban élő magyarok előnyben vannak a hegyekben élő ruszinnokkal, ukránokkal szemben, hiszen a földművelés területén kitorési lehetőségük van, ha átveszik a korszerű magyarországi, nyugati technológiákat, gépesítik a háztáji munkát, mivel az élelmiszertermelés a legjelentősebb és legkifizetődőbb ágazat ma is.

A magyarországi tőkebefektetők általában volt állami üzemeket némi technológiai fejlesztés révén alakítanak át kis és közepes vállalatokká. Sok esetben nemcsak a gyártósról, az alkalmazottak, hanem a termelés piaca is ugyanaz maradt: Oroszország. Ezen vállalkozások szakképzettségi igényeire szinte egyöntetűen jellemző, hogy a külföldi érdekeltségek ellenére *csak kizárólag helyi munkaerővel, diplomásokkal dolgoztatnak*, mert csak ők képesek a szétzilált ukrainai viszonyok között eligazodni. Ezért üdvözlik a helyi magyar felsőoktatás térnyerését, köztük a kihelyezett tagozatokat. Az interjúk alapján szintén nagyon általános jelenség, hogy a *helyi képzett munkaerőt Magyarországon részesítik tovább-, illetve posztgraduális képzésben*. Arra is történt említés, miszerint bizonyos magyarországi cégeknél megfigyelhető: *„egyre tipikusabbnak számít, hogy Kárpátaljáról kivándorolt szakemberek magyarországi befektetők oldalán jelennek meg, akiknek jó terepismeretük és élő kapcsolatrendszerük van”*. Általánosságban azonban inkább elmondható – más határon túli régiókban tapasztaltakhoz hasonlóan –, hogy a Magyarországon tanuló diákokat már nem tekintik potenciális munkaerőnek, úgy tudják róluk, hogy nem térnek vissza szülőföldjükre. Ettől függetlenül a rákérdezésünk nyomán kiderült, hogy *egy magyarországi cég számára a helyismerettel és kiváló kommunikációs kapcsolattal rendelkező Magyarországon végzett diplomás ideális munkaerő lehetne*.

A kárpátaljai magyar befektetőknél a magyar nyelvtudás általában alkalmazási feltétel, de ez általában azért említődik kevésbé a jó szakemberek ismerveinél, mert Kárpátalján egyre többen tanulnak meg az ukránok közül is magyarul, így egyre kevesebb problémát jelent a nyelvtudás. Más világnyelvek ismerete vagy a számítógépes jártasság kevésbé fontosnak bizonyul.

A 2000. évben számos pozitív fejlemény is megfigyelhető: 5%-os GDP növekedés, az ország javuló megítélése a külföldi befektetők szemében, stabilizálódtak az árak, beindult a nagyprivatizáció. Ugyanakkor a növekvő munkanélküliség és a külföldi tőke várható munkaerő-piaci igényei komoly feladatok elé állítják az oktatási rendszert, s mielőbb meg kell állítani a magasán képzett szakemberek, többek közt tanárok és oktatók nagyszámú kivándorlását.

A függetlenség kikiáltása óta Ukrajna oktatási rendszere nem ment át jelentős átalakuláson, bár bizonyos változások megkezdődtek, azonban számos

elemében még őrzi a szovjet rendszer merev, felülről irányított struktúráját. *Az oktatás-gazdaság kapcsolat korábbi jellemzői* figyelhetők meg abban a rendelkezésben is, hogy a vállalatok, intézmények kötelesek munkahelyet vagy oktatási-termelő területet biztosítani a szakiskolák tanulói, hallgatói számára a termelési képzés és szakmai gyakorlat elvégzése céljából.

A munkahely-biztosítás rendjét a kormány határozza meg. A szakiskolák rendelkezhetnek egy vagy több ún. bázis vállalattal, egyesülettel vagy szervezettel, amelyek számára közvetlenül képeznek munkaerőt.

A szakképzéshez hasonló rendelkezés biztosítja az elhelyezkedést a diplomásoknál is: az állam évről évre meghatározza az egyes képzettségi fokozatok keretszámait és elvileg tanulmányi szerződés megkötésére kötelezi az államilag finanszírozott képzésben résztvevő hallgatókat.

Ez az intézmény ilyen formában a szovjet oktatási rendszer újjáélesztése, amelyben a friss diplomásokat az egyetem, főiskola befejezése után kötelezték a kirendelt munkahely elfogadására. A végzősök munkavállalásának elősegítése céljából bevezetett szabályok értelmében az államilag finanszírozott képzésben részesülő hallgatók szerződéses kötelezettséget vállalnak arra, hogy a diploma megszerzése után három évig az egyetem által felajánlott munkahelyen fognak dolgozni, ellenkező esetben meg kell téríteniük az oktatásukra fordított teljes összeget. Az oktatási intézmény pedig a minisztériumokkal, közigazgatási szervekkel, intézményekkel (vagyis a megrendelőkkel) kötött megállapodások alapján köteles munkát felajánlani a végzős hallgatóknak. Az elméletileg is kivitelezhetetlen szabályozás az általunk megkérdezett egyetemi oktatók elmondása szerint a gyakorlatban sem működik, az interjúk során gyakran beszámoltak arról, hogy ezek a szerződések semmi garanciát nem jelentenek, s a vállalatok a gazdasági változásokra hivatkozva utasítja vissza a jelentkezőt. Jellemző az is, hogy az oktatással foglalkozó szakemberek egy része is még a régi szemlélet alapján közelít a probléma felé: egy javaslat szerint az állami felsőoktatásban részesülőket kötelezni kellene néhány évig az ukrajnai munkaerőpiacon maradásra, míg az önköltségesek már szabadon választhatnának.

A fentihez hasonló célt szolgálnak az oktatási-tudományos-termelő komplexumok: koordinálják a felsőoktatási intézmények, szervezetek és intézetek közös tevékenységét, elősegítik a szakember-képzés többfokozatú rendszerének bevezetését, biztosítják a tudományos műhelyek és a termelői háttér hatékony kiaknázását, közösen végeznek tudományos-kutató munkát, módszertani anyagokat dolgoznak ki. Egyes vélemények szerint ezek az

intézmények is csak növelik az oktatási rendszer átláthatatlanságát, fokozzák a felsőoktatás értékcsökkenését.

Mindezekből látható, hogy az *oktatás-gazdaság kapcsolat nem a piac változó követelményeihez* rugalmasan alkalmazkodó intézményrendszert hozott létre, hanem centralizált és bürokratikusán működő szervezeteket, amelyek azonban a *piaci mechanizmusok közepette már egyre inkább működésképtelenné* válnak.

Az *oktatási tárca* hangsúlyos funkciója az állami megrendelés kibocsátása a felsőoktatás és szakképzés területén nem más, minthogy a minisztérium egyértelmű állami reformpolitika hiányában *akadályok és korlátozások útján próbálja megtartani vezető szerepét*. Emiatt a felsőoktatási intézmények nem tudnak reagálni az üzleti élet szereplői és a helyi közösségek igényeire, partnerként bekapcsolódni a területfejlesztési feladatok teljesítésébe. A magán kezdeményezéstű oktatási intézmények már sokkal rugalmasabbak ezen a téren, elég csak a magyarországi támogatásból működő beregszászi főiskola korszerű képzési kínálatára utalni.

A gazdasági és oktatási szféra valódi közeledését szolgáló európai támogatásból létesülő kezdeményezések még csak igen kezdeti, gyakorlatilag kísérleti stádiumban vannak, Kárpátalján például egyik szereplő sem említette ezek (pl. European Training Foundation, Tempus, Újjászűletés Nemzetközi Alapítvány) működését.

Összefoglalás

1. A humán erőforrás-fejlesztés résztvevői közül a képző helyek nagyobb részében *kialakult az igény az oktatásfejlesztés munkaerőpiaci tényezőinek* érvényesítésére. A *felhasználók* körében ugyanakkor ma még *kevésbé tapasztalni* a konkrét érdeklődést.

2. Az oktatás-gazdaság kapcsolatépítésre a *spontaneitás* jellemző, többnyire esetleges személyi kapcsolatokon és kezdeményezéseken alapul. Hiányoznak ugyanis a rendszeres és átgondolt együttműködések, a tartós, hatékony információcserét biztosító szervezeti megoldások.

3. A határon túli magyarlakta régióknak ez a helyzete az európai, tengerentúli és magyarországi humán erőforrás-fejlesztési tendenciákkal összevetve különösen problematikus. Ugyanis a fejlett világ oktatási politikája a képzés és gazdaság közti „új partnerség” jegyében a *szellemi tőke versenyképes hasznosításához koncepciózus programok szükségességét hangsúlyozza*, melyek a kis- és

középvállalkozások, illetve a multinacionális cégek vonzáskörébe emelik a képző intézményeket.

4. Egy ilyen program a gazdasági tendenciák és munkaerőpiaci folyamatok folyamatos figyelemmel kísérésén és a visszajelzések kezelésén nyugszik. Azonban még a munkaerőpiac igényeit érvényesíteni igyekvő határon túli magyar képző intézmények sem valósíthatják ezt meg a kellő hatásfokkal, ugyanis *nem rendelkeznek használható információs háttérrel* és kialakított menedzsment-technikával.

5. A magyar érdekeltségű cégek viszonylag csekély érdeklődést mutatnak a képzési intézmények iránt: ezek színvonalát vegyesnek ítélik, ugyanakkor velük kapcsolatban *sem érdemi informáltságot, sem tudatos humánerőforrás-stratégiát* nem tapasztalhatunk. Az elvárások megfogalmazása az általánosságok szintjén marad, ellentmondásos elemeket tartalmaz.

6. Információ-szolgáltatási és tartalmi szempontból is *elégetlen a magyarországi kormányzati segítő szerveződések és hivatalok nyilvántartásainak adatbázisa* és az érdemi munka esélyét *megkérdőjelezi munkájuk összehangolatlansága*.

IRODALOM

- Altbach, Philip G., Berdahl, Robert O., Gumpert, Patricia J.: *American Higher Education in the Twenty-first Century. Social, Political and Economic Challenges*. John Hopkins University Press, Baltimore és London, 1999.
- Bergquist, William H.: *Quality Through Access, Access with Quality. The New Imperative for Higher Education*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1999.
- Hirsch és Weber: *Challenges Facing Higher Education at the Millenium*, szerk. Werner Z. Hirsch és Luc. E. Weber, American Council on Education, Oryx Press, 1999.
- Duderstadt, James D.: „The Twenty-first Century University: A Tale of Two Futures”, in Hirsch és Weber, 4. fejezet.
- Williams, Harold M. „The Economics of Higher Education in the United States: What Can Other Developed Countries Learn from It?”, in: Hirsch és Weber, 6. fejezet.
- Hirsch, Werner Z. „Financing Universities Through Nontraditional Revenue Sources: Opportunities and Threats”, in: Hirsch és Weber, 7. fejezet.
- Aronowitz, Stanley: *The Knowledge Factory. Dismantling the Corporate University and Creating True Higher Learning*, Beacon Press, Boston, 2000.
- Tierney, William G: *The Responsive University. Restructuring for High Performance* (szerk.), John Hopkins University Press, Baltimore és London, 1998.

GYÖRGY FÁBRI – TAMÁS HORVÁTH

The demands of the investors and qualification realities in the Carpathian basin

The conception of the economical development and the training strategies in the Hungarian communities of the neighboring countries could have been considered separate subjects for research also some years ago. But today the connection between education and economics became so tight, that now this separation would be useless. The theoretical and empirical parts of the research which stands at the basis of this study shows that this is not only the tendency of the well developed world but also here in this Middle East European region is a daily problem and challenge.

The study deals with the educational needs of the Hungarian minorities in the neighboring countries studying a new assumption system, unexamined until now. Using the Hungarian minority's educational system's cultural and political-identity facts we tried to find the answer how can be understood the Hungarian education in the medium of the practice of the training. We found out that between the participants of the human resources development and in most of the training places there developed a need for the development of the education using the facts of the workforce market, but among the users there is a lack of interest until today. The connection building of economics and education is characterized by spontaneity in many cases it is build on personal connection and initiatives. There is a lack of well thought and systematic collaborations, there do not exist institutional solutions for an efficient and lasting communication.